

емоційна концентрація зосереджена в його центральній частині – в етнічній ідентичності у формі етнічних почуттів (комплексних афективно-когнітивних утвореннях). Вони відбивають складні мотиваційні стани етнічної групи, що спонукують її до дій.

Етнічна ідентичність в сучасній російській психології трактується як важлива складова актуального етнопсихологічного статусу особистості. А. Асмолов і Е. Шлягіна є представниками загально-психологічного підходу в питанні вивчення етнічної ідентичності, їх загальна класифікація в свій час була запропонована Е.М. Галкіною. Чисельні підходи до питання вивчення етнічної ідентичності можна умовно розбити на три основні групи: психологічні – головним предметом вивчення є особистість, а етнічна ідентичність розглядається як одна з складників її структур. Акцентується на когнітивному аспекті етнічної приналежності; соціально-психологічний – в центрі уваги людина як член певної групи, спільноти, де формування його якостей поведінки розглядаються в залежності від взаємодії з членами власної групи і контактами з іншими групами; соціологічний – головна увага приділяється не особистості як носію етнічних особливостей і не впливу групових норм і цінностей на людину – члена етнічної групи, а безпосередньо етнічній спільноті. Етнічна ідентичність виступає психологічною основою етнополітичної мобілізації – готовності людей, об'єднаних за етнічною ознакою, до групових дій, що стосуються національних інтересів.

Використана література:

1. Баронин А.С. Этнопсихология: Учебное пособие / К.: МАУП, 2000. – 115 с.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: 1999. – 462 с.
3. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. М.: Аспект пресс, 2003. – 367 с.
4. Фрейд З. Психология бессознательного. М., 1990. – 447 с.
5. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М., 1998. – 399 с.

Аннотація

В статтє автор исследует процесс развития и формирования понятия этничности, идентификации, этнической идентичности. Проблема исследования данных понятий достаточно актуальна, поскольку на сегодняшнем этапе развития науки многие вопросы, касающиеся различных сторон жизнедеятельности этносов не исследованы.

Ольховецкий С.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТРАХІВ В ПІДЛІТКОВОМУ ТА МОЛОДШОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стан страху, хвилювання, тривоги – знайомий кожному, особливо зараз, коли впевненість в майбутньому для багатьох людей стала проблемною. Серед цих емоцій особливо важким переживанням є страх. Страх супроводжується завжди стресами,

викликає хвороби. Страх позбавляє друзів, здоров'я, благополуччя. Життя кожного із нас є фізичним проявом того, якими ми уявляємо себе і світ навколо нас – незалежно від того, чи усвідомлюємо ми це. Кожна людина може змінити обставини свого життя так, як їй це потрібно. Для цього необхідно тільки змінити звичайний спосіб мислення.

Страх – емоція, яка виникає в ситуації загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної або вигаданої небезпеки.

Підлітковий та юнацький вік характеризується загальною перебудовою організму, нестійкістю психіки, сумнівами, мріями про стабільне майбутнє, а це, безперечно, супроводжується виникненням страхів. Тому проблема визначення психологічної природи виникнення та подолання страхів саме у підлітковому та молодшому юнацькому віці є надзвичайно актуальною особливо сьогодні та потребує детального вивчення.

Проблема страхів не нова в науково-психологічній літературі. Відносно підліткового та юнацького віку досліджень значно менше. У вітчизняній психології страх розглядають як сильне емоційне збудження (Н. Алікіна, С. Білик, Н. В. Виноградова, І. Ю. Кулагіна); стан страху пов'язується з фрустрацією соціальних потреб людини (Л. Л. Гозман, Л. А. Грищенко, Н. В. Жутикова, Н. Д. Левитов); страх тісно пов'язаний з властивостями особистості (В. М. Астапов, Б. С. Братусь, Р. Є. Василюк, Ю. М. Забродін, Б. В. Зейгарник, В. Д. Менделевич, А. В. Петровський). Неодноразово підіймалися питання стосовно причин виникнення страхів саме у дітей, закономірності їх перебігу та психологічні механізми впливу страхів на підростаючу особистість в цілому.

Страх – це одна з умов існування високоорганізованих істот. Завдяки страху ми передбачаємо небезпеку. У наукових джерелах (С. В. Васьківська, А. І. Захаров, В. А. Єренков, Я. Рейковський, О. В. Скрипченко, А. С. Співаковська,) підкреслюється, що більшість страхів набувається шляхом імітаційного навчання (шляхом наслідування). Страхи – це те, що підриває впевненість у собі.

Особливості страхів у підлітковому віці мають такі тенденції: перехідний вік особливо 12-14 років, супроводжується змінами в змісті і структурі Я-концепції, що веде до виникнення страхів (В. А. Аверин, Р. Т. Байард, Д. Байард, Т. С. Гурлева, В. А. Єренков, І. Ю. Кулагіна, Л. П. Мадорський, А. З. Зак, А. А. Рояк, В. О. Татенко). Потреба в спілкуванні з однолітками, яких не можуть замінити батьки, виникає у дітей дуже рано і з віком посилюється, а, якщо ж спілкування з однолітками бракує, то підлітки стають знервованими, тривожними. Статеве дозрівання супроводжується появою характерних страхів, пов'язаних із досягненням зрілості біологічних систем організму. Підлітковий вік це суцільні протиріччя, хвилювання, страхи, для нього характерні максимальні диспропорції в рівнях і темпах розвитку. В цілому це період завершення дитинства і початку “виростання” з нього, який супроводжується бурхливими переживаннями, страхами щодо свого місця в суспільстві. Змінюються

стосунки з дорослими і товаришами. Яскраво проявляється прагнення до самостійності та властивих дорослим форм поведінки, що супроводжується конфліктами, і на цій основі формуються тривоги, страхи.

М. І. Буянов, Р. А. Заченицкая, І. Г. Мягков, М. М. Рібаков, Л. М. Фрідман стверджують, що існує тісний взаємозв'язок низької самооцінки з підвищеною тривожністю, страхами. Зростання страхів обумовлено сферою міжособистісних відносин. Різниця між самооцінкою та оцінками інших є важливим джерелом страхів. Зростання потреби у незалежності робить відношення підлітка в сім'ї і в школі напруженими, жадоба волі від зовнішнього контролю створює умови для появи і зростання тривожності, страху.

Узагальнюючи наявні наукові дані можна сказати, юнацький вік, який триває у дівчат з 13 до 19 років, а у хлопців з 14 до 22 років, – перш за все стадія духовного розвитку, яка пов'язана з комплексом психофізіологічних процесів. Головні новоутворення цього віку – відкриття “Я”, розвиток рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності та її якостей, поява життєвого плану, установки на свідоме будування власного життя, поступове вростання в різні сфери життя. Це все бентежить, створює умови для розвитку невизначеності перспективи, виникнення різноманітних страхів (І. В. Дубровина, І. С. Кон, Н. В. Соколова, Г. Я. Юзефович, Г. И. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова).

Нами розроблено спеціальний психодіагностичний комплекс для експериментального дослідження психологічних особливостей та чинників страхів у школярів підліткового та молодшого юнацького віку. Наше дослідження проводилося на протязі двох років в три етапи. На першому етапі визначалися особливості страхів в підлітковому та молодшому юнацькому віці; на другому – особистісні та соціально-психологічні чинники, що сприяють появі страхів в підлітковому та молодшому юнацькому віці; на третьому етапі – вплив страхів на соціальну адаптацію, працездатність та навчальну успішність школярів підліткового та молодшого юнацького віку.

Аналіз експериментальних даних свідчить, що діти мають по декілька видів страхів. Найпоширеніший страх, який зустрічається у дітей підліткового віку іде зі школи (25,5%). Це страх принести додому двійку, вчитися, прогулювати школу, страх перед директором, відповідати коло дошки, перевірки щоденника, вчителів. Ми з впевненістю можемо сказати, виходячи з результатів нашого дослідження, що школа не задовольняє найважливіше новоутворення підлітка, а саме, потяг до дорослості, самостійності, самоствердження. Вчителі недостатньо розуміють найважливіші потреби підлітка. У юнаків страх перед школою знижується до (6,5%). В основному страх перед школою пов'язаний з мріями про майбутнє, тобто вони бояться погано закінчити школу і не поступити у вищий навчальний заклад. Страх перед школою зменшується тому, що школу вони вбачають як джерело знань, що дасть можливість здійснитись мріям і поступити у вищий навчальний заклад. За

результатами нашого дослідження з'ясовано, що найбільш великий страх молодшого юнацького віку – це страх перед шкідливими звичками (24,5%), а саме, перед наркотиками, палінням, пияцтвом. Діти молодшого юнацького віку намагаються вирішити свої психологічні проблеми за допомогою наркотиків, паління і менше пияцтва. Такі шкідливі звички займають достатньо велике місце і в підлітковому віці (12,5%). Зловживання шкідливими звичками веде до акцентуації зовнішніх проявів “дорослого” життя, веде до серйозних розчарувань в житті, зневір'я в усьому. На другому місці у підлітковому віці (22%) та у молодшому юнацькому віці (13,9%) страх смерті. Це говорить про те, що як у підлітковому, так і у юнацькому віці надзвичайно збуджена нервова система. Діти цього віку мають надзвичайно великі проблеми, які вони не можуть вирішити самостійно. Така велика кількість страхів смерті наводить на думку, що треба більш чуйно, з розумінням підходити до проблем цих вікових періодів. Ми надали характеристику страхам, які носять яскраво виражений характер. Крім того, існує велика кількість інших страхів. Страх перед живими істотами (павук, змія, собака, жаба, жук, малі комахи, коти, криси, мавпи, комарі). У підлітків такий страх складає 6,7%, а у молодших юнаків – 10,3%. Важливу роль у підлітковому і молодшому юнацькому віці відіграє страх, пов'язаний із сексом. У підлітковому віці цей страх складає 1,5%, а у молодшому юнацькому – 6,5%. Що цікаво, більше всього їх турбує вагітність, аборт, СНІД, зґвалтування, приниження зі сторони хлопців, нерозділене кохання, загублена невинність – практично всі ці страхи належать до юнацького періоду. Особливо велике значення має страх перед самотністю, в молодшому юнацькому віці складає 4%, а в підлітковому – 0,2%. Підліток підкоряється нормам колективного життя, а юнак намагається обрати свій індивідуальний шлях і розмірковує наодинці. Існує страх перед власними помилками. У підлітковому віці він складає 1,2%, а у юнацькому – 3,6%. Це свідчить про те, що в юнацькому віці більше замислюються над власними діями, ніж в підлітковому. Існує страх перед “нечистою силою” (вампири, домовий, чорт) у підлітків 2,7%, а у юнаків – 2,3%. Можна зробити висновок, що в підлітковому і молодшому юнацькому віці практично в рівній мірі бояться “нечистої сили”. Існує страх перед чинниками смерті (війна, ніж, граната, пожежа, військовий літак, атомний вибух) у підлітковому віці він складає 3,6%, а у молодшому юнацькому – 3,5%. Також існує страх бути наказаним (страх перед кримінальною відповідальністю: в'язниця, потрапити в міліцію, красти, брехати) у підлітковому віці він складає 3,3%, а у молодшому юнацькому зростає до 6%, що свідчить про усвідомлення себе в суспільстві. Особливо сучасним є страх перед різними стилями керування (комунізм, фашизм, анархія, гетьманська булава), як у підлітковому, так і у молодшому юнацькому віці складає 0,8%. Суттєвим є страх перед невідомим майбутнім у підлітків він складає 5,4%, а у молодших юнаків – 6%. Цей страх породжений сучасним суспільством, де молодій особистості важко знайти своє місце і реалізувати себе. Існує страх перед фізичними вадами, у підлітковому

віці він складає 0,4%, а у молодшому юнацькому – 0,3%. Це страх бути калікою або мати низький зріст. Велике значення має страх, пов'язаний з батьками (сварка з близькими, не слухатись батьків, розчарувати батьків, смерть рідних, будуть бити батьки): у підлітків він складає 6,9%, а у молодших юнаків 5,4%, це говорить про велику значимість батьків як для підлітків, так і для юнаків. Існує страх перед лікарем: у підлітків 0,8%, а у юнаків 1%. Також є страх перед стихійними лихами (смерч, блискавка, землетрус): у підлітків 1,7%, а у молодших юнаків 0,6%. Має значення також страх, пов'язаний з ритуалом похорон (похорон, цвинтар, похоронний марш): у підлітків – 1,1%, а у молодших юнаків – 1,9%. Також існує страх перед психічними переживаннями (боюсь поганих людей, довіряти людям, не виправдати довір'я, когось образити, бути знервованою людиною, хвилюватись): у підлітковому віці він складає 3,7%, а у молодшому юнацькому – 2,9%.

Страхи у підлітковому та молодшому юнацькому віці формуються в процесі набуття життєвого досвіду і залежать від виховання підростаючого покоління в сім'ї, в соціумі. Надзвичайно важливою умовою розвитку страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці є нестабільна самооцінка як наслідок невпевненості в завтрашньому дні. Низька самооцінка тісно пов'язана з високою тривожністю, страхами. Зростання страхів обумовлено сферою міжособистісних відносин. Різниця в оцінках, даних людиною самому собі і отримання нею від інших є важливим джерелом страхів.

На появу і формування причин виникнення страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці суттєвий вплив мають такі чинники, як: а) нестійкість психіки у дітей підліткового віку; б) невизначене майбутнє у дітей юнацького віку; в) потяг до самостійності при невизначеному соціальному статусі; г) недостатня сформованість самооцінки і саморегуляції; д) невдала спроба вести “доросле” життя приводить до виникнення великої кількості страхів; е) конфліктний клімат у сім'ї; є) конфліктні (напружені) відносини з вчителями школи; ж) наявність тривожності, як ситуативної, так і особистісної, неминуче веде до виникнення страхів.

Страх як феномен емоційної сфери людини має складну різнопланову будову і може бути охарактеризований: а) кількісно – за інтенсивністю перебігу (низький, середній, високий); б) якісно – за його чинниками, тобто за тим, які сторони внутрішнього життя підлітка або юнака фрустровані з боку соціального оточення (афективний, гностичний, психомоторний, вітальний компоненти); в) змістовно – за видами (ситуативні, особистісно обумовлені, навіювані), в залежності від того, які соціальні ситуації та стосунки з оточуючими людьми деформуюче впливають на особистість підлітка або молодшого юнака.

Використана література:

1. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. – СПб, 2000. – 156 с.
2. Захаров А.И. Как помочь нашим детям избавиться от страха. – СПб.: Питократ, 1995. – 128 с.

3. Мягков И.Г. Клиника и психология невротозов у детей и подростков // Вопр. психологии. – 1990. – № 4. – С. 172-173.
4. Рассел Р.А. Как избавиться от страха и тревог: Пер. с англ. – К.: Вища школа, 1995. – 96 с.
5. Римап Ф. Основные формы страха: Пер. с англ. – М.: Алетея, 1998. – 336 с.

Аннотация

В статье дается теоретическое основание феномену страха, влияние страха на подрастающую личность. В статье дается перечень страхов подросткового и младшего юношеского возраста и выводы относительно исследования.

Оскірко С.Г.

РОЛЬ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ СПРИЙМАННЯ КАРТИН ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У навчально-виховному процесі школи важливе місце займають твори образотворчого мистецтва, зокрема живопису, які не тільки розвивають в учнів здатність художньо сприймати дійсність, а й допомагають глибше й повніше її розуміти.

Дослідники відмічають складності процесу художнього сприймання, що включає в себе емоційні, образні та розумові процеси (А. В. Бакушинський, М. М. Волков, Б. С. Мейлах, С. Х. Раппопорт, Ю. Н. Протопопов, Б. П. Юсов). Але при цьому відмічається, що під впливом спеціально організованої роботи вже діти дошкільного віку сприймають і змістовну, і емоційну сторону творів образотворчого мистецтва (Е. В. Белкіна, Н. М. Зубарева, Л. А. Івлева, В. А. Єзикеєва, Н. П. Сакуліна, М. М. Семенова, В. А. Гуружанов, Г. В. Лабунська).

Розроблюючи методику даної частини експерименту, ми враховували положення ряду дослідників (М. М. Семенової, Н. Л. Кульчинської, В. А. Гуружанова, В. С. Кузіна, Б. П. Юсова) про те, що використання одного, частіше вербального, методу виявлення розуміння художнього образу ще не забезпечує досить повної характеристики цього процесу, так як діти можуть бути безпорадні при самостійних вербальних оцінках і розповідях про твір живопису, який сприймають.

Процедура дослідження. Враховуючи ці положення ми розробили методику, де дітям було запропоновано детально розглянути картину, висловити своє враження. Якщо таке завдання викликало певні утруднення, дітям пропонувалося відповісти на певні запитання, спрямовані на виявлення розуміння змісту та емоційно-особистісного ставлення до картини: Що художник хотів передати своєю картиною? З яким настроєм художник малював свою картину? Чи сподобалась картина тобі? Чим саме? Який настрої в тебе викликає ця картина? Потім картину закривали, а дітям пропонували намалювати побачене, при цьому розповідаючи, що саме вони малюють. Ми використали даний прийом поєднання самого малювання і розповіді